

ADMINISTRAȚIA ROMÂNEASCĂ A COMITATULUI ZARAND ÎNTRE ANII 1861 ȘI 1876 (II)

Vasile Ionaș

Înainte de a continua să prezentăm administrația zărăndeană după anul 1863 se cuvin consacrate câteva rânduri efortului pentru impunerea limbii române ca limbă oficială în comitat.

Problema limbii, ca mijloc fundamental de exprimare a spiritualității unei societăți, s-a pus cu mare acuitate în perioada apariției națiunilor. În Transilvania limba oficială a statului a fost, până în 1847, latina, cu excepția unei scurte perioade, între 1785 și 1790, când limba oficială a fost germana. După 1791 nobilimea maghiară va desfășura o susținută ofensivă pentru impunerea limbii maghiare ca limbă oficială și va reuși acest lucru prin Legea nr. 1 a dietei din 1847. Revoluția de la 1848- 1849 marchează o nouă etapă în procesul de impunere a limbii române între celelalte limbi ale țării. Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848 va cere oficializarea limbii române, alături de limbile germană și maghiară. După înfrângerea revoluției impunerea limbii germane în administrație va provoca protestele românilor. Sunt cunoscute în acest sens memoriile înaintate de Avram Iancu împăratului la 1852, arătând, printre altele, că Zarandul "este împopulat mai numai cu români" și cerând instituții superioare de învățământ în limba română și dreptul de a folosi limba română în administrația Transilvaniei¹.

În anii următori reformelor din 1860-1861 bătălia pentru recunoașterea limbii române ca limbă oficială se poartă nu numai în fața autorităților superioare ale Transilvaniei ci și pe plan local, în comitate, târguri și sate. Numeroase comunități din scaunul Orăștiei, districtul Făgărașului, comitatul Hunedoara, comitatul Alba de Jos declară limba română drept singura lor limbă oficială. În această atmosferă congregația generală a comitatului Zarand a stabilit, așa cum am mai arătat, că limba română va fi "limba oficioasă pentru acest comitat".

Introducerea limbii române ca limbă a administrației comitatului nu a constituit o piedică pentru cei care se adresau autorităților în altă limbă. Într-un raport din 24 august 1862 al prim-vicecomitelui Zarandului, Iosif Hodoș, adresată comitelui suprem Ioan Pipoș se arată că oficiolatele politice și judiciare ale comitatului, atât cele centrale, cât și cele de juzi de cerc "s-au ținut cu cea mai posibilă conștiinciozitate și acurată strictețe întru respectarea limbilor patriei, prin urmare, pe petițiunile sau orice alte exhibite scrise în altă limbă decât cea română s-au dat rezoluțiuni sau decizii și sentințe în limba în care au fost scrise acelea, ba s-a observat încă și aceea ca abstrăgând de la limba în care au fost scrise acelea, s-a respectat limba părților și li s-au scris rezoluțiunile în limba lor"².

Raportul lui Hodoș face referire și la sigiliile oficiale folosite în activitatea curentă a comitatului Zarand. Sigiliile vechi "toate s-au fost pierdute" și dregătorii comitatului

1. Pentru lupta lui Avram Iancu privind recunoașterea limbii române ca limbă oficială vezi lucrările lui S. Retegan Cinci petiții inedite din 1852 ale lui Avram Iancu, în: "Sargetia", IX, 1972, p.257-258 și Recunoașterea limbii române, ca limbă oficială a Transilvaniei, în dieta de la Sibiu, în Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, XVI, 1973, p. 192.

2. Arhivele Statului Cluj, fond Iosif Hodoș, dos. 341/4, f. 12.

aveau nevoie de altele noi. Întrucât, scrie Hodoș, "comitatul pe atunci încă era în uzul drepturilor sale ca corp autonom, prin urmare a putut să-și aleagă și forma și inscripțiunile sigiliilor sale" Prin hotărârea adunării comitetului comitatului "inscripțiunile sigiliilor aveau să fie românești". Așa sunt sigiliile juzilor de cerc ("Oficiul judelei de cefc Brad" și respectiv Hălmațiu, Baia de Criș și Aciuva), precum și patru sigilii cu următoarele inscripții: 1. Sigiliul oficiului de vicecomite al Zarandului; 2. Sigiliul notariatului comitatens al Zarandului; 3. Sigiliul fiscalatului comitatens în Zarand; 4. Sigiliul arhivului comitatens în Zarand. O excepție s-a făcut cu sigiliul comitatului. Acesta, "ca în timpurile vechi", poartă inscripția în limba latină, cu mențiunea că a fost refăcut în anul 1861: "Sigillum comitatus Zarandensis a(nn)o 1712 novum a(nn)o 1861". Timpul de când se folosesc aceste sigilii este din 24 decembrie 1861.

Răspunzând probabil unei chestionări din partea comiteiului suprem venite în urma vreunui ordin al guvernului, Hodoș subliniază la sfârșitul raportului său că folosirea limbii române și a sigiliilor cu inscripții românești se face în urma unei hotărâri a comitetului comitatens ce nu contravine nici unei legi sau dispoziții superioare³.

Cu sigilii având inscripții în limba română au fost validate acte până în anul 1872 și chiar după acest an (vezi "Sigiliul notariatului Hălmațiu" aplicat pe acte din 1874). În aceeași perioadă comunitățile sâtești au folosit sigilii cu legenda în limba română confecționate la 1853-1854.

Tot în limba română au fost redactate și răspândite acte cu caracter mai general, ca Regulamentul de lemnărit (luarea lemnului din pădure) din 2 noiembrie 1863⁴ și Statutele comunale din 1873 (tipărite)⁵.

Folosirea limbii române ca limbă oficială în administrația comitatului Zarand a continuat fără impedimente până în anul 1869. După semnarea actului dualist din 1867 cercurile guvernante maghiare își intensifică acțiunile împotriva cuceririlor românești obținute pe plan instituțional în perioada guvernării liberale. Un prim incident legat de folosirea limbii române are loc în ședința comiteiului comitatului din 16 august 1869, când se prezintă raportul senatului cărților funduare referitor la acuzele înaintate de Francisc Ribiczei Ministerului de Justiție pe motiv că protocolul cărților funduare se duce în limba română. Răspunsul comiteiului arată că protocolul se poartă în românește deoarece "limba jurisdicțiunii e decretată cea română și în această limbă incurg și cele mai multe cauze" Pentru a respecta paragrafele 9 și 11 din art. 44 al legii din 1868 se cere senatului cărților funduare ca atât clauzele de întabulare, cât și orice alte prenotări să fie făcute în limba în care sunt compuse documentele⁶.

Într-o altă direcție, în opoziție cu tendințele de înlocuire a limbii române în afacerile publice s-au ridicat membrii comiteiului comitatens al Zarandului. În adunarea extraordinară a comiteiului din 22 aprilie 1872 ținută sub președinția contelui Alexandru Haller, Teodor Pop introduce următoarea moțiune:

3. Ibidem.

4. Arhivele Statului Deva, fond Comitatul Zarand, dos. 2/1863. f. 1-2.

5. Ibidem, dos. 3/1873, f. 1-5.

6. Ibidem, Registre. 45/1869. f. 108.

"Considerând că majoritatea membrilor comitetului municipalității Zarand absolutamente nu pricep limba maghiară în care se enunță exclusivamente toate anunțurile prezidiale;

Considerând că de la anul 1861, adică, de la reintroducerea formei constituționale în municipalitate până la anul 1869, 10 ianuarie exclusiv prezidiul acestuia comitat în toate afacerile sale s-a folosit de ambele limbi, româna și maghiara la enunțarea acelor;

Considerând că limba oficioasă a acestei municipalități este cea română și

Considerând că la 1869, 19 ianuarie prezidiul în toate afacerile oficioase, respectiv în toate enunțările prezidiale se folosește exclusivamente numai de limba maghiară, cu delăturarea celei române, singura pricepută de majoritatea absolută a comitetului.

Din toate aceste considerente propun:

Ca în viitor în toate adunările comitetului acestui comitat, toate enunțările prezidiale și respective decideri, concluziuni și vorbiri în orice afaceri oficioase să se enunțe prin prezidiu în ambele limbi, română și maghiară " 7.

Se poate observa din cuprinsul moțiunii că se încerca impunerea limbii maghiare prin actele prezidiale, respectiv ale comiteiului suprem, în timp ce limba folosită de membrii comitetului (inclusiv în protocoalele de ședință) rămânea limba română.

Moțiunea înaintată de Teodor Pop a fost discutată în ședința comitetului din 24 septembrie 1872 și aprobată. În hotărârea comitetului referitoare la aprobarea moțiunii se spunea: "Considerând că nu numai absoluta majoritatea a comitatului este română, ci și majoritatea absolută a comitetului nu pricepe limba maghiară și, în fine, considerând că încă din 1861 până astăzi încontinuu protocoalele ședințelor comitetului se duc în ambele limbi, adică în cea română și cea maghiară, propunerea se primește. Încât însă președintele (comiteiului suprem) n-ar fi capabil a enunța în oricare din cele două limbi, enunțarea o face prin altul" 8.

Hotărârea comitetului comitatului Zarand privind folosirea limbii române s-a izbit de opoziția Ministerului de Interne. În ședința comitetului comitatens din 19 decembrie 1872 era prezentat ordinul ministerial nr 33410 din 17 octombrie prin care "se nimicește deciziunea de sub nr. 92/788 adusă în ședința acestui comitat ținută la 24 septembrie a.c." Nemulțumiți de ingerințele guvernului, membrii comitetului cer totuși comiteiului suprem să respecte în continuare folosirea limbii române: "Se ia cu durere spre știință, adunarea însă așteaptă de la președintele a se ține în privința asta după uzul de până acum" 9.

Militând pentru respectarea dreptului de a folosi limba română în activitatea proprie, membrii comitetului comitatului Zarand au cerut promovarea limbii române și în instituțiile de învățământ ale Transilvaniei. Discutând în ședința din 10 ianuarie 1872 scrisoarea Primăriei orașului Cluj din 6 octombrie 1871 privind ridicarea Academiei de drept la rang de universitate, comiteiului comitatului Zarand sprijină propunerea "cu acel

7. Ibidem, Registre, 59/1872, f. 20-30.

8. Ibidem, f. 57.

9. Ibidem, f. 68.

adaus că pe lângă limba maghiară, întru asemenea să se declare și limba română și germana de limbă a propunerilor¹⁰.

Cu toată opoziția autorităților centrale, limba română a continuat să fie folosită ca limbă oficială în administrația Zarandului, paralel cu limba maghiară, până în anul 1876. Chiar în acest an protocoalele de ședință ale comitetului mai sunt încă scrise alternativ, când în limba maghiară, când în limba română¹¹. Ulterior, utilizarea limbii maghiare avea să fie generalizată printr-o serie de măsuri legislative ce vizau lichidarea ultimelor autonomii locale și promovarea unei politici susținute de maghiarizare.

Folosirea limbii române ca limbă oficială a comitatului Zarand timp de un deceniu și jumătate a constituit un important succes al luptei naționale a românilor. Chiar după interzicerea folosirii acestei limbi în administrația comitatului, efectele sale binefăcătoare s-au răsfrânt asupra intelectualității și poporului de rând, constituind un îndemn în lupta pentru cucerirea de drepturi politice și naționale în favoarea românilor ardeleni.

X
X X

Starea de regim provizoriu decretată în noiembrie 1861 pentru Ungaria a luat sfârșit în 1865, când, prin rescriptul imperial din 17 septembrie a fost convocată dieta. În această perioadă de aproape patru ani administrația Zarandului a fost condusă de funcționari aleși anterior, fără a fi convocate ședințe ale comitetului comitatului.

Pentru organizarea alegerilor de deputați în dieta ce urma să își deschidă lucrările în 10 decembrie la Pesta, la 7 octombrie 1865 a avut loc adunarea comitetului comitatului Zarand¹². Înainte însă de a organiza alegerile trebuiau completate locurile rămase vacante în comitet. Fiind citită lista membrilor din comitetul constituit în 1861 s-a constatat că dintre aceștia 16 au murit, iar 2 nu mai erau capabili să participe la viața publică. În locul lor, la propunerea comitetului suprem, au fost cooptați alți 18 membri în comitetul comitatului. Apoi, Sigismund Borlea, protonotarul comitatului, citește în limba maghiară și în traducere românească rescriptul imperial din 17 septembrie 1865 referitor la convocarea dietei pe 10 decembrie.

Luând cuvântul, comitele suprem Ioan Pipos atrage atenția congregației că aceasta este chemată exclusiv pentru organizarea alegerilor de deputați în dietă, fără a discuta alte probleme politice sau administrative. Mai mulți membri ai comitetului, atât români, cât și maghiari, se declară nemulțumiți de această dispoziție a guvernului. Între aceștia, prim-vicecomitele Iosif Hodoș salută cu bucurie "ținerea adunării comitetului de comitat, care acum chiar de patru ani a fost dizolvat, dar nu poate a nu-și exprima durerea că, precum a înțeles din împărțășirea de mai înainte a comitetului suprem, facendele acestui comitet ar fi restrânse și mărginite numai la consultarea și facerea dispozițiilor pentru alegerea de deputați și că ar fi oprit a discuta și trata orice alt obiect ce ar atinge interesele comitatului". Prin restrângerea fără nici o bază legală a dreptului de dezbateră, spune

10. Ibidem, f. 6.

11. Ibidem, Protocolul de ședințe pe anii 1874-1876, Registrul 67/1874-1876.

12. Protocolul adunării din 7 octombrie 1865 se află la Arhivele Statului Cluj, fond Iosif Hodoș, dos

Hodoș, se "taie în dreptul de autonomie al comitatului" și se împiedică aflarea dorințelor locuitorilor din comitat. Drept aceea, pentru "a susține pe viitor dreptul comitatului în toată integritatea sa" propune protest care să fie menționat în protocol. Proiectul protestului "pentru susținerea neștirbită a dreptului comitatului" este primit cu unanimitate de membrii comitetului comitatens.

În continuare, prim-vicecomitele Iosif Hodoș prezintă proiectul de constituire a cercurilor electorale ale comitatului. Potrivit Legii V din 1848, în baza căreia se organizau alegerile, comitatul Zarand putea trimite în dietă doi deputați. Comisia desemnată de comitetul comitatului a întocmit un proiect de hotărâre prin care întreg comitatul Zarand era împărțit în două cercuri de alegere, unul cu centrul la Hălmagiu, celălalt la Brad. De cercul de alegere Hălmagiu țineau cercurile de juzi Hălmagiu, Aciuva și o parte din cercul de jude Baia de Criș, în total 61 de sate cu 25.637 de suflete. Cercului de alegere Brad îi erau subordonate cercurile de juzi Băița, Brad și cealaltă parte a cercului de jude Baia de Criș, adică 37 comunități cu 29.290 de suflete. Odată aprobat proiectul de organizare a cercurilor electorale, este aleasă comisia electorală a comitatului, compusă din 55 de membri avându-l ca președinte pe Iosif Hodoș.

În încheierea lucrărilor comitetului Iosif Hodoș ridică o problemă legată de baza electorală a comitatului. Întrucât, arată Hodoș, în acest comitat sesiile urbariale încă nu sunt clasificate și reglementate, iar articolul V, paragraful 1 din legea de la 1836 care tratează clasificarea sesiilor urbariale în fiecare comitat nu vorbește de Zarand, acesta ținând în acea vreme de Transilvania, așa paragraful 2, litera a din instrucțiunea electorală referitor la alegătorii cu 1/4 de sesie nu se poate aplica la comitatul nostru. Pe de altă parte, prin neaplicarea acestui punct ar fi lăsați afară de la alegeri foștii iobagi. În consecință, se cere comitelui suprem reglementarea acestei situații și admiterea la vot a foștilor iobagi cu 1/4 de sesie.

Acceptarea cererii formulate de Iosif Hodoș ducea la sporirea considerabilă a numărului alegătorilor români, întrucât în comitat se aflau mulți țărani, foști iobagi, care nu dispuneau de sesii întregi sau de jumătăți de sesie, ci numai de sferturi de sesie.

Alegerile de deputați din toamna anului 1865 au constituit o nouă victorie a forțelor politice românești din comitatul Zarand. În cercul electoral Hălmagiu a fost ales Sigismund Borlea cu 843 de voturi, față de 26 voturi obținute de Francisc Ribiczei și 2 voturi pentru Ieronim Moga. În cercul electoral Brad Iosif Hodoș a obținut un rezultat la fel de categoric. Cei doi deputați vor fi prezenți încontinuu în dieta de la Pesta până în ciclul parlamentar 1875-1878, susținând interesele alegătorilor pe care îi reprezentau.

Iosif Hodoș a privit activitatea sa parlamentară cu multă responsabilitate, considerând-o ca mijloc important de promovare a intereselor naționale românești. Într-un discurs ținut în fața alegătorilor în 1868,¹³ I. Hodoș afirma că "legislatorul e dator conștiinței sale, e dator națiunii și poporului, e dator viitorului". Crezul său politic era de a lucra pentru fericirea națiunii și a patriei, pentru egalitatea națiunilor țării, pentru înaintarea materială și spirituală a locuitorilor. Întrebându-se care au fost rezultatele celor trei ani de activitate parlamentară de până atunci, Hodoș dă un răspuns amar: "noi nu simțim nici un bine, tot așa suntem cum am fost, în starea noastră

13. Ibidem, dos. 441/2, f. 1-3.

nu ne simțim mai ușurați". Pentru românii reprezentați de Hodoș în Dieta Ungariei situația este chiar mai rea decât înainte: "cel puțin până acum nu eram decretați prin lege de maghiari și aveam și noi o țăriță unde trăiam ca români". Față de înrăutățirea stării românilor din monarhie, autorul discursului își pune întrebarea dacă nu cumva era mai bine ca românii să nu fi ales deputați în dieta de la Pesta, "ca să nu fim cel puțin martori la aducerea acestor legi". Este dilema gravă, activism sau pasivism, pe care o manifestă mulți frunțași ai luptei naționale a românilor în această perioadă. Iosif Hodoș este printre cei care au optat pentru activism, deoarece, spune el în discurs, "cele rele se pot îndrepta, încă nu e pierdut totul".

Relatând în continuare activitatea sa în dietă, I. Hodoș arată că nu a intrat în nici unul din cele două partide maghiare (guvernamental al lui Déak și de opoziție al lui Tisza) întrucât "în fond ei sunt una, în scop se potrivescu de minune" și "unul ce vrea, vrea mai curând, celălalt mai încet". Ce vor aceste partide față de naționalități au spus-o și unul și altul în legea pentru naționalități, în legea pentru instrucțiunea poporului și în legea pentru uniunea Ardealului cu Țara Ungurească. Nici unul dintre aceste partide nu este nici liberal, nici democratic, ci amândouă sunt conduse de hegemonia maghiară. De aceea, spune Hodoș, "nu voi ține nici cu un partid maghiar, decât cu acela dacă se va forma cândva, ce anevoie cred, care va scrie pe stindardul său: Toate națiunile din țară sunt egale, toate sunt factori principali în țară, una ca și alta, toate asemenea, nici una cu mai multe drepturi decât cealaltă, nici una asupra celeilalte, ci toate egale".

După părerea mea, spune Hodoș, nici o lege adusă în dietă în cei trei ani (1865-1868) ai ciclului parlamentar la care am participat "nu este nici liberală, nici democratică și nici una nu purcede din principiul de egalitate perfectă a națiunilor din țară și nu respectă autonomia țărilor de sub coroana Sf. Ștefan".

Atacul lui Hodoș se îndreaptă vehement împotriva Legii XII de la 1867 privind dualismul și împotriva legii asupra uniunii Ardealului cu Ungaria. Pe aceasta din urmă, continuă autorul discursului, am combătut-o mereu: "De când am învățat legile Transilvaniei, totdeauna și cu orice prilej am combătut acea uniune și am combătut-o uneori cu pasiune, mai de multe ori cu argumente raționale, dar totdeauna cu motive legale și din punct de vedere atât patriotic, cât și național". Încă din februarie 1866, când în dietă se dezbătea adresa la cuvântul tronului, Iosif Hodoș a apărat drepturile de autonomie a Transilvaniei, arătând că uniunea nedreaptă din 1848 nu se putea face fără învoirea românilor ca națiune cu drepturi politice și naționale asemenea celorlalte națiuni din principat. Tot atunci a combătut anexarea Zarandului la Ungaria ca fiind un act politic lipsit de temei legal.

Despre rezultatul demersurilor sale Iosif Hodoș afirmă că întreaga opinie publică românească este de partea sa. Dovadă este jurnalistica românească, atitudinea frunțașilor națiunii române, dovadă este și "purtarea românilor din Ardeal care nu vreau, și bine fac că nu vreau a alege deputați la dieta din Pesta". Mitingurile lor și pasivismul românilor ardeleni sunt forme de protest împotriva legii uniunii și guvernul ar trebui să ia în considerare aceste manifestări. Legea de uniune, așa cum s-a votat în dieta de la Pesta, nu numai că n-a luat în considerare dreptul public al Transilvaniei, dar e periculoasă pentru echilibrul dintre națiunile Transilvaniei. Sistemul politic statornicit în dieta de la Sibiu din 1863-1864 era o garanție legală pentru existența sigură a celor trei națiuni, dar așa, se întreabă Hodoș, "cu n'nicirea acestei sisteme, ce garanție mai au maghiarii și sașii ardeleni în mijlocul orăanului de români de acolo?". Nu o spun aceasta în chip de

amenințare,,continuă el, ci în interesul păcii publice și al bunei înțelegeri între națiunile țării. Guvernul este destul de tare pentru a susține hegemonia maghiarilor în Transilvania, dar vai de guvernul care n-are simpatia celui mai numeros popor din țară și unde nimic nu se simte mai tare decât pumnul apăsător al guvernului.

O altă lege criticată cu asprime în discursul lui Hodoș este legea naționalităților, pe care el o denumește "legea despre limba și națiunea maghiară". Datorită caracterului nedrept al acesteia, Hodoș a apărut proiectul de lege depus în această chestiune de deputații români și sârbi, proiect la a cărui elaborare participase.

Discursul electoral ținut de Iosif Hodoș constituie un adevărat bilanț al activității sale parlamentare în anii 1865-1868. Acțiunile deputatului cercului Brad se vădesc a fi în întregime subordonate idealului național, apărării intereselor românești. Cu intransigență și fermitate el ia atitudine față de toate marile probleme cu care erau confrunțați românii ardeleni în acea perioadă: suprimarea autonomiei Transilvaniei, constituirea dualismului austro-ungar, votarea unor legi nedrepte cu privire la naționalități.

Activitatea parlamentară desfășurată de Iosif Hodoș s-a bucurat de aprecierea favorabilă a românilor din Transilvania. Semnificativă este în acest sens scrisoarea de mulțumire trimisă din Dobra la 18 martie 1867 de un grup numeros de alegători români. Manifestând îngrijorarea față de evenimentele ce vor veni acum, când "nava noastră națională se adâncește de viforoasele furtuni" autorii scrisorii nutresc totuși speranța că "soarele dreptății pentru națiunea noastră română încă nu a apus". Această speranță este întreținută de aleșii românilor în dietă, care își ridică vocea împotriva știrbirii autonomiei Transilvaniei și arată "prin documente nerăsturnabile că Transilvania este o țară autonomă". Domnia ta, i se adresează dobnenii lui Hodoș, "ești acela care ai știut a apăra cauza noastră și nu te-ai sfiit, ci în cazul tuturor ai apărut ceea ce este mai vindecător pentru rânile noastre, care voce a străbătut nu numai mureii aceluia edificiu din Pesta, ci trecând prin căminele tuturor românilor a ajuns peste munți și mări în toată Europa". Urându-i putere care să-l "inimeze întru interesul patriei și al națiunii noastre", autorii scrisorii își manifestă bucuria ce o au cu toții, "până și cel din colibă țaran", de a spune: "Să vieze deputatul Hodoș, apărătorul cauzei noastre patriotice și naționale". Primul semnatar al scrisorii este protopopul din Dobra Nicolae Crainic, luptător pentru impunerea limbii române în administrația comunelor. Îl urmează, într-o listă impresionantă, semnăturile juzilor sâtești, preoților, învățătorilor și notarilor din 21 de sate aparținând cercului Dobra¹⁴.

O altă scrisoare de mulțumire a fost votată în sesiunea comitetului comitatului Zarand din 20 mai 1867 ținută sub președenția comitelui suprem Dimitrie Ionescu. La propunerea lui Alexandru Sterca Suluțiu "comitetul întreg, afară de o partidă de limba maghiară, care și altcum se află în minoritate, votează încredere și mulțumită deputaților dietali din acest comitat dr. Iosif Hodoș și Sigismund Borlea"¹⁵. Erau cuvintele de considerație ale reprezentanților români în adunarea comitatului Zarand care se alăturau scrisorilor de apreciere primite din alte ținuturi locuite de români.

Perioada 1865-1867 care a precedat compromisul dualist se caracterizează printr-o luptă hotărâtă pentru menținerea autonomiilor locale, condiție esențială a

14. Arhiva bibliotecii Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Sibiu, fond Varia, doc. nr. 167.

15. Arhivele Statului Cluj, fond Iosif Hodoș, dos. 338/3, f. 1.

satisfacerii aspirațiilor istorice ale poporului român¹⁶. Chiar dacă rezistența din acești ani a fost înfrântă, unele poziții câștigate anterior au mai fost păstrate pentru un timp.

În ce privește comitatul Zarand, una dintre primele lovituri pe care reacțiunea maghiară le dă mișcării naționale românești după perfectarea pactului dualist este înlocuirea comitelui suprem Ioan Pipoș. Oficial acesta a fost schimbat la 31 martie 1867, împreună cu alți comiți supremi, dar înlocuirea sa era cunoscută de la începutul anului.

Vestea înlocuirii comitelui suprem român a produs o vie nemulțumire în rândurile populației din comitatul Zarand și a dat naștere la o largă mișcare de protest. Primului ministru al Ungariei i-au fost înaintate memoriile semnate de reprezentanții mai tuturor comunităților din Zarand.

În memoriul înaintat guvernului maghiar la 24 februarie 1867¹⁷ locuitorii arătau că după ridicarea regimului provizoriu și restituirea constituției devenise clar că în conducerea comitatelor se vor face schimbări. De aceste schimbări nu putea fi ocolit nici comitatul Zarand. Indivizi de naționalitate maghiară afirmau demult că reformele se vor face după voia lor, comitele suprem va fi destituit și organismul oficial comitatens răsfirat. Toate acestea le spuneau maghiarii într-un comitat locuit aproape exclusiv de români, celelalte neamuri formând o minoritate dispartă. Românilor, peste care multe secole au trecut cu pași grei, s-au bucurat de restaurarea constituției și au așteptat ca binefacerile ei să-i atingă asemenea celorlalte națiuni ale patriei. Prima condiție a câștigării constituției era numirea unui comite suprem român, căruia locuitorii să-i datoreze toată încrederea. Un astfel de comite este cel de acum (Ioan Pipoș).

Luând în considerare, continuă memoriul, că comitatul Zarand este locuit aproape numai de fii națiunii române, credem că nu pretindem o nedreptate și nu depășim modestia când ne exprimăm dorința să ni se dea comite suprem un bărbat din sânul națiunii române și care să nu fie lipsit de încrederea ce i-o datorează corpul unui comitat. În cazul că totuși comitele suprem de acum ar fi schimbat dându-i-se alte demnități, să fie numit un altul român de naștere și credință. Despre un eventual candidat român ar putea fi consultat deputatul în dietă din partea cercului Hălmaგიu.

Memoriul era semnat de personalități ale vieții publice din părțile Hălmaგიului între care Alexandru Șterca Șuluțiu, protopopul ortodox Petru Moldovan, protopopul greco-catolic Petru Birta. Alături de aceștia semnau juri comunali, notari, preoți, învățători, oameni de rând din Hălmaგიu, Hălmaგიel, Bănești, Cristești, Lunșoara, Mermești, Bodești, Sârbi, Lazuri, Prăvăleni, Baldovin, Valea Mare, Rișculița, Ociu, Strâmba.

Un memoriu asemănător înaintează la 3 martie 1867 ministrului de interne juzii, jurații și ceilalți locuitori ai satelor Tebea, Căraciu, Lunca și Cărăstău¹⁸. Reafirmând că marea majoritate a locuitorilor sunt români, memoriul arată că doar 60-70 de persoane sunt maghiari, cei mai mulți aflați în serviciu privat și prin urmare putând fi considerați servitori. Conducătorul lor este Francisc Ribiczei, un proprietăraș care nu se sfiește a spune că țara și puterea este numai a lor și că prin urmare comitele nostru de acum, fiu din sânul și inima națiunii noastre, precum și oficialii noștri de acum, iarăși fii din sângele

16. Bodea, Cornelia și Kovács, Iosif, Români din monarhia Habsburgilor și conpromisul din 1867, în Români din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 37.

17. Direcția generală a Arhivelor Statului, colecția Microfilme Ungaria, rola 81, cadrele 369-407

18. Ibidem, c. 408-411

nostru vor fi destituiți, răsfirați și înlocuiți cu maghiari. Ba mai mult, afirmă că o să fie numit comite suprem Francisc Ribitzei, cel care în 1848 a vărsat sângele locuitorilor. Deși, continuă memoriul, noi nu vrem a da crezare acelei posibilități ca o fracțiune așa mică să frângă inima a 59 de mii de români, dacă destituirea comitelui suprem român s-ar produce, atunci constituția țării ar fi pentru noi mai mașteră decât absolutismul cel mai aspru și decât provizoriul cel mai schimbător. Menținerea lui Ioan Pipoș o cerem deoarece suntem încredințați că el nu face deosebire între locuitorii de neam diferit din comitat.

Aceleași argumente sunt reluate în memoriul din 6 martie 1867 al satelor Băița, Ormindea, Trestia, Hărțăgani, Peștera, Crăciunești și Săliște înaintat ministrului de interne¹⁹. "Noi aflăm de bine a protesta în contra denumirii de comite suprem a acestui dușman al omenirii, căci altcum ar putea să iasă rău lucru în comitatul nostru", scrie memoriul referindu-se la presupusa numire a lui Francisc Ribiczei. Acesta în anii 1848-1849 a fost véburo (judecător de sânge), a spânzurat pe mai mulți inși, a înșelat bani de la oameni. "Noi altcum una cu capul nu ne învoim ca în comitatul nostru să fie alt comite suprem decât de naționalitate română și român de omenie, în care să putem avea încredere și aceasta o poftim în puterea majorității noastre precumpănitoare. Iar noi un atare comite suprem avem deja în comitele nostru de până acum pe care îl dorim ca în interesul păcii să ne rămână și mai departe". afirmă autorii memoriului.

Asemenea celor trei memorii amintite până acum există alte șase foarte apropiate în conținut. Împreună, aceste memorii sunt semnate de reprezentanții tuturor satelor din comitat, dovedind o campanie amplă și organizată pentru menținerea lui Ioan Pipoș în funcția de comite suprem.

Atitudine împotriva schimbării lui Ioan Pipoș iau și funcționarii comitatului. La 2 martie 1867 Alexandru Șterca Șuluțiu, "jude suprem și proprietar"; împreună cu funcționari și fruntași români cereau mitropolitului Andrei Șaguna să-și folosească toată influența pentru a preveni înlocuirea lui Ioan Pipoș. Scrișoarea lor arăta: "În constelațiile politice ce s-au desfășurat nu de multe zile în țară și care se vor extinde și peste acest comitat, ni s-au ivit faime rele și amenințătoare, cu toate că acelea s-ar putea realiza numai pe lângă frângerea constituției, ce vrea să fie justă și dreaptă. Si ca să fim clari, v-o descoperim din capul locului: ni se sună că s-ar intenționa destituirea, ori, în cazul cel mai bun, permutarea comitelui suprem din capul guvernământului acestui comitat spre răsfirarea întregului corp oficial și instituirea acestor. firește, numai prin maghiari. Cauza simplă este dată pe față: antipatia națională! "Toată guvernele căzute de la 1861 până de față în Ungaria, dintre care unele au încercat să-l destituie pe Ioan Pipoș, au putut constata "rara dexteritate de conducere a unui comitat", iubirea, admirația și încrederea de care acesta s-a bucurat. Văzând amenințată existența comitatului nostru fondat acum pe egalitate și dreptate, continuă Șuluțiu și tovarășii săi, vă rugăm să luați sub apărare acest comitat și să sprijiniți rămânerea la postul său a comitelui suprem al acestui comitat. Dacă aceasta nu s-ar putea deloc, să fie măcar numit un comite suprem român de naștere și credință, 'ca să nu mai recădem de unde abia ne-am putut scoate de 6 ani de zile"²⁰.

19 Ibidem, rola 39, c. 18-21.

20 Arhiva bibliotecii Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Sibiu, fond Șaguna, doc. nr. 2293.

Mișcarea de protest provocată de iminența schimbării comitelui suprem Ioan Pipoș dovedește temeinicia cu care se instalase administrația românească a Zarandului și sprijinul de care se bucura în rândul locuitorilor comitatului. Situația era greu de tolerat de către cercurile oligarhiei maghiare. Aflate în plină ofensivă politică, aceste cercuri caută să lovească în ultimele autonomii românești, așa cum era comitatul Zarand. Cu toată opoziția românilor, Ioan Pipoș va fi înlăturat din demnitatea de comite suprem al Zarandului la 31 martie 1867 și pensionat primind o pensie foarte modestă. Activitatea sa, desfășurată pe parcursul a 6 ani de la începutul perioadei constituționale și pe tot intervalul regimului provizoriu²¹ constituia un exemplu că românii, respinși din demnitățile Transilvaniei și Ungariei, dispuneau de bărbați capabili să facă față sarcinilor publice pretinse de administrarea comitatelor.

Pentru moment, rezistența românilor din Zarand față de schimbarea comitelui suprem a trebuit totuși luată în seamă de guvernul de la Pesta. Pensionarea lui Ioan Pipoș a fost urmată de numirea în fruntea comitatului a unui alt român, Demetriu Ionescu²². Rămânerea sa la conducerea comitatului va fi de scurtă durată, doar până la sfârșitul anului 1868, când va fi schimbat, de data aceasta cu un comite suprem de naționalitate maghiară.

La începutul lui 1869 în funcția de comite suprem al comitatului Zarand a fost numit un om al guvernului, contele Alexandru Haller. O relatare asupra primului contact al contelui Alexandru Haller cu localitatea de reședință a comitatului ne spune că a doua zi după sosirea la Baia de Criș s-a și întors la Oradea "ca să-și vadă de ghișefturi". Revenit în ziua de Bobotează (1869) și mergând cu suita de 16 oameni spre Brad, în fața bisericii din Tebea s-a întâlnit cu preotul și cu mai mulți români. Comitele suprem aștepta ca preotul să-l tâmieze, dar acesta i-a întors spatele și l-a lăsat lângă trăsură. Indiscret, Alexandru Haller a dat la iveală planul guvernului de a împiedeca realegerea lui Iosif Hodoș și Sigismund Borlea în parlament și a încercat să-i corupă pe unii români cu funcții și bani²³.

De la prima adunare ținută sub conducerea sa, la 5 aprilie 1869, prezența noului comite a fost primită cu ostilitate de majoritatea comitetului comitatului. Adunarea comitetului delegase încă din 19 ianuarie 1869 o comisie care să întocmească un memoriu către Ministerul de Interne maghiar împotriva numirii unui comite de naționalitate maghiară. În ședința din 5 aprilie reprezentanții acestei comisii, Iosif Hodoș și George Bardoși au dat citire memoriului²⁴.

Memoriul sublinia de la bun început mâhnirea și îngrijorarea ce a cuprins pe românii din Zarand la aflarea știrii că Demetriu Ionescu va fi schimbat. Aceste sentimente nu au încetat și nu vor înceta până nu va fi înlăturat inconvenientul produs de numirea unui comite suprem neromân.

Ce motive au putut îndemna guvernul a destitui comitele suprem român al acestui comitat și a-l înlocui cu unul străin? Căci principiul de naționalitate, la care ar

21. Ibidem, doc. nr. 2295. Scrisoarea lui Ioan Pipoș adresată mitropolitului Andrei Șaguna la 20 aprilie 1867.

22. LA 20 mai 1867 îl găsim conducând lucrările comitetului comitatens în calitate de comite suprem. Arhivele Statului Cluj, fond Iosif Hodoș, dos. 338/3, f. 5.

23. Ibidem, dos. 337/1, f. 1.

24. Arhivele Statului Deva, fond Comitatul Zarand. Registre, 45/1869, f. 11-16.

trebui să țină și guvernul, "nu suferă anomalia ca în capul unui corp românesc să fie un individ de naționalitate străină". Principiul de naționalitate trebuie să ducă la frăție, liniște și prosperitate, la "alipirea către pământul ce-l locuim și către patria ce ne nutrește".

După réstaurarea erei constituționale comitatul Zarand a intrat pe un făgaș normal. Justiția, cu toată "defectuoșitatea legilor", își urmează cursul, persoana și averea sunt asigurate, ordinea și liniștea publică sunt îmbucurătoare, comunicațiile sunt libere, iar administrația publică se desfășoară conform legilor și ordinelor date pentru toată țara. Înaltului ministru îi este cunoscut că toți locuitorii acestui comitat sunt de naționalitate și religie română, afară de vreo câțiva maghiari și nemți care se țin de bisericile romano-catolice din Baia de Criș și Băița și cele reformate din Brad și din Baia de Criș cu filia Crișcioc. În consecință, numai acel comite suprem se poate considera de factor natural care este de naționalitate și religie română. Nu vrem să zicem, continuă memoriul, că minoritatea și drepturile ei să nu fie respectate. În comitat, ca nicăieri în toată țara, minoritatea a fost respectată atât în privința limbii, cât și în privința oficiilor publice de comitat și comunale. Dar când nu voim a nesocoti drepturile minorității, ar fi o crimă dacă ne-am uita cu ochi indiferenți și n-am reclama orice încălcare a dreptului celui mai natural și celui mai legal al majorității mai mult decât absolute a acestui comitat. De altminteri, chiar civilizația înaltă în care se află lumea astăzi cere ca, precum în alte locuri, așa și în acest comitat, pentru apărarea intereselor locuitorilor să fie în fruntea comitatului un bărbat ieșit chiar din sânul poporului român. Ce ar zice lumea civilizată dacă într-un comitat locuit în majoritatea absolută de maghiari ar fi destituit comitele maghiar numai pentru că este maghiar și ar fi înlocuit cu un comite de altă naționalitate? Căci astfel s-a procedat în Zarand: a fost destituit comitele suprem numai pentru faptul că era român, altă vină nu i se poate imputa. Sau dacă ar fi avut altă vină, guvernul ar fi trebuit să-l înlocuiască tot cu un român.

Guvernul se va fi convins, spun zărăndenii, că atât comitele suprem român, cât și întregul comitat, popor și oficiali, a fost loial și se poartă în marginile legale, n-a asuprit și nu asuprește pe nimeni, fie acela de orice limbă și orice religie. De aceea nu există motive pentru schimbarea comitei Demetriu Ionescu, cu atât mai vârtos cu cât chiar la votarea pentru întocmirea acestei adrese din 19 ianuarie maghiarii înșiși prin votul lor au recunoscut și confirmat dreptul și legalitatea pentru acest comitat de a avea în frunte un comite suprem român. Chiar schimbându-l, se pot afla în toată țara nu unul, ci destui bărbați români capabili și calificați pentru postul de comite suprem în acest comitat.

În cele arătate mai sus, încheie memoriul, noi nu am făcut alta decât am explicat și am dat expresie sentimentului comun ce domnește în acest comitat. Sentimentul comitatului este just, echitabil și se învârtă între marginile legii când dorește un comite suprem român. Comitetul comitatului nu și-a uitat datoriile față de monarh și guvern, dar nu și-a uitat nici drepturile ce constituția țării și legile i le dau și este convins că-și împlinește datoria sa exprimând opoziție la actul destituirii fostului comite suprem român. Drept aceea, comitetul comitatului cere ministrului să numească un comite suprem de naționalitate și religie română și astfel să înceteze îngrijorarea locuitorilor din comitat.

Memoriului întocmit de comisia aleasă de comitetul comitatului Zarand i-a fost opus un proiect de hotărâre întocmit de Baternay Attila care, bazat pe paragraful 27 al Legii XLIV din 1868 susținea că este legal ca în fruntea comitatului să fie numit un bărbat de orice naționalitate.

După dezbaterile ambelor proiecte, comitetul comitatului votă în majoritate proiectul propus de Iosif Hodoș și George Bardoși, care devine astfel hotărârea a comitetului. Înaintată Ministerului de Interne sub formă de adresă oficială, hotărârea comitetului comitatului Zarand a fost respinsă și contele Alexandru Haller menținut în continuare în demnitatea de comite suprem.

În realitate, impunerea unui comite suprem de naționalitate maghiară a influențat prea puțin caracterul românesc al administrației comitatului Zarand. Aceasta s-a datorat și împrejurării că Alexandru Haller, ocupat cu numeroase afaceri în comitatul Bihor, se deplasa foarte rar la Baia de Criș. Absența îndelungată a comitelui suprem din comitat a atras în ședința din 7 iunie 1869 o interpelare din partea lui Baternay Atilla, membru în comitet. Răspunsul comitelui suprem a fost că nu există nici o reglementare legală care să-l împiedice să locuiască înafara comitatului.

Conducerea efectivă a administrației comitatului a fost exercitată aproape în permanență de prim-vicecomitele Iosif Hodoș, sau, în absența acestuia, de al doilea vicecomite. Prin alegerea lui Iosif Hodoș și Sigismund Borlea ca deputați dietali s-a ivit necesitatea ca aceștia să fie substituiți de alți funcționari. În ședința din 5 aprilie 1869 comitetul comitatului hotărăște ca George Secula, asesor, să fie numit vicecomite substituit, iar Ioan Moțiu, asesor la tribunal și protonotar onorific să fie protonotar substituit. George Secula va păstra puțin timp această funcție, deoarece în august 1869 va renunța la ea pentru a-și deschide cancelarie avocațială.

La puțin timp după reluarea lucrărilor comitetului sub conducerea noului comite s-a constituit Consiliul școlar al comitatului, compus din 20 membri: Moise Lazăr, Ioan Groza, George Secula, Iosif Hodoș, Sigismund Borlea, Ioan Manea, Ioan Giurca, Grațian Pop, Nicolae Butariu, Teodor Muntean, Ioan Fejer și Laurențiu Iuga greco-orientali; Amos Frâncu, Petru Birta și George Bardoși greco-catolici; Francisc Ribiczey și Josef Langan romano-catolici; Ludovic Kirinyi și Nicolae Szegedi reformați; Sigismund Reichenberger israelit. În aceeași ședință, din 7 iunie 1869, a fost adus la cunoștința comitetului comitatului ordinul Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică din 10 mai prin care se comunica numirea concipistului ministerial Szemlei Lajos ca inspector școlar primar și a concipistului ministerial onorific Bárdosy Gyula ca al doilea inspector școlar pentru comitatele Hunedoara și Zarand. Exprimându-și punctul de vedere față de aceste numiri, frunțașii administrației zărândene declarau că "denumirile comunicate comitetului acesta le ia la cunoștință cu mare părere de rău, deoarece în aceste comitate, locuite absolut mai mult de români, nu s-au denumit de inspectori școlari români"²⁵.

O nouă luare de poziție în problema apărării drepturilor naționale este prilejuită de constituirea comisiei pentru recensământul populației, în ședința din 16 august 1869. Comitetul comitatului a cerut aturcii Ministerului de Comerț, Industrie și Agricultură să adauge la formularele de recensământ o rubrică referitoare la naționalitatea locuitorilor, nu să-i considere pe toți maghiarii pentru simplul fapt că trăiesc între granițele Ungariei²⁶.

O analiză a realizărilor administrației comitatului Zarand găsim în discursul prim-vicecomitelui Iosif Hodoș rostit în adunarea reprezentanței comitatului din 10 aprilie 1872²⁷.

25. Ibidem, f. 72.

26. Ibidem, f. 101-102.

27. Ibidem, Reg. Arh., 59/1872, f. 15-20.

Discursul lui I. Hodoș începe cu evocarea unui act politic de care s-au legat multe speranțe, rămase neîmplinite, ale românilor din imperiu: "Au trecut unsprezece ani de când, după diploma din 20 octombrie 1860, în primăvara anului 1861, am intrat în viața constituțională, dar care, în realitate și în înțelesul strict al cuvântului, nu este chiar constituțională". În continuare Hodoș rememorează faptele petrecute în cei unsprezece ani. De atunci și până astăzi, spune el, de două ori "reprezentanța comitatului, sau mai bine zis a districtului nostru Zarand" a fost chemată să-și exercite dreptul de a-și alege magistratura, de două ori eu și mulți din colegii mei au avut încrederea reprezentanței de a fi aleși magistrați sau oficiali ai districtului. O dată, în urmă cu unsprezece ani, sub primul comite suprem român al Zarandului, a două oară la anul 1867, sub al doilea comite suprem român Demetriu Ionescu. Amândoi au fost bărbați iluștri, cu merite pentru națiunea și patria lor care vor fi neuitați pentru comitatul Zarand. Astăzi reprezentanța comitatului este chemată să-și aleagă pentru a treia oară oficialii.

Ce deosebire este între alegerile de astăzi, întreabă Hodoș, și cele din 1861 și 1867 ? Atunci, răspunde el, reprezentanța a ales magistratura districtului atât pe plan politic, cât și pe plan juridic. Astăzi se vor alege numai funcționari politici. Majorității din camera deputaților i-a plăcut a lua de la municipalități dreptul de a-și alege judecătorii și i-a dat guvernului, a desființat tribunalele și judecătoriile municipale și a creat tribunale și judecătorii zise regești. Aceste drepturi, existente la 1861 și 1867, nu vor mai putea fi acum exercitate.

O altă deosebire esențială între alegerile trecute și cele de acum este că atunci membrii reprezentanței comitatului erau toți aleși din universitatea comitatului, pe când acum există membri viriliști (numiți), adică privilegiați și membri aleși. Este o compoziție nenaturală și nedreaptă. Atunci, arată vorbitorul, stăteam pe o bază pur democratică, astăzi stăm pe o bază semidemocratică și semiaristocratică, o bază care n-are rațiune constituțională.

Înainte de a-și depune mandatul Iosif Hodoș cere permisiunea de a prezenta pe scurt starea districtului.

Începe, ca și în raportul din 1863, cu starea de sănătate și amintește că încă prin anii 1862-1863 s-au făcut primii pași pentru înființarea unui spital în Baia de Criș. Spitalul a fost deschis la 1 ianuarie 1872, statutele sale sunt întărite și dispune de un fond de 1500 de florini în obligațiuni și venituri provenind din contribuția locuitorilor (1200 fl.), din amenzi de natură administrativă și polițienească.

Edificiul s-a ridicat prin contribuția locuitorilor pe un loc pus la dispoziție de comuna Baia de Criș. Meritul este al tuturor locuitorilor, dar în primul rând al neobositului Amos Frâncu și al doctorului Sigismund Reichenberger.

Dar nu ajunge să avem sănătatea, urmează Hodoș, trebuie să avem și minte, și lumină, învățătură, toate acestea venind prin școală²⁸. Cu bucurie se poate constata că

28. Atmosfera de emulație creată după revoluția de la 1848 se observă și în preocupările pentru înființarea de noi școli în Zarand. În raportul privind starea comitatului din 12 ianuarie 1863 prim-vicecomitele Iosif Hodoș, arată că încă sub vechile preturi cele mai multe comune din Zarand s-au declarat dispuse să cedeze sumele împrumutului național din 1854 pentru înființarea de școli. La începutul anului 1862 s-au ținut adunări în toate cercurile pentru ca acel împrumut să fie destinat construirii și susținerii unui gimnaziu. Adunările au avut un rezultat "cât se poate de bun și de mulțumitor", pentru că nu numai numeroși particulari au subscris sume însemnate, dar aproape toate comunitățile, prin reprezentanții lor, au declarat oficial că vor ceda împrumutul din 1854 pentru înființarea unui gimnaziu românesc în Brad.

față de 13 școli în 1863, comitatul dispunea în 1872 de 66 de instituții școlare. Între acestea figura ca o merituosă realizare deschiderea gimnaziului din Brad. Din 93 comunități câte număra comitatul, în 59 de localități funcționau școli populare, triviale sau normale. Socotind numărul școlilor și elevilor raportul arată că în gimnaziul din Brad. în cele 4 școli normale și 61 școli populare învățau în total 2525 elevi. În unele comune, cum era Vaca și Vața de Jos funcționau școli pentru adulți.

Starea materială a comitatului era foarte slabă. Elementele naturii, ploile neîncetate și vânturile reci, secetele nemaiauzite au sărăcit districtul până la cerșetorie, până la foamete. S-a cerut un împrumut guvernului pentru a preveni foametea, dar nu s-a obținut și nici răspuns la cererea de sistare a contribuției nu s-a primit. Vorbind despre situația materială a comitatului, Iosif Hodoș prezintă și situația averii bisericilor și a școlilor. În general, bisericile și școlile nu au deloc pământ sau au foarte puțin, fiind astfel lipsite de o sursă sigură de venit.

S-a făcut tot ce legea prevedea și împrejurările au permis pentru a asigura comunitățile cu păduri în proprietatea lor. A fost emisă o instrucțiune pentru luarea în evidență a pădurilor comunale și pentru administrarea și cultivarea lor.

Pentru dezvoltarea industriei s-au contuit reuniuni cu scopul de a crea un fond pentru învățarea orfanilor în diverse meserii. Succesul lor îl va arăta viitorul.

Căile de comunicație cuprind drumuri bune și practicabile. Drumul principal urmează valea Crișului de la Iosași până la Buceș, străbătând întreg comitatul. Prin ramificațiile sale are legătură cu toate cele patru comitate învecinate. Drumurile au fost îndreptate și scurtate, făcute să atingă cât mai multe comunități. Pentru conservarea și repartizarea drumurilor locuitorii districtului au prestat anual 7050 de zile cu vitele și 20123 de zile cu palmele, în valoarea totală de 22929 florini.

Dacă adăugăm și răscumpărările în bani, care fac cel puțin 5000 florini anual, avem suma de 27929 florini prestați anual de locuitorii districtului pentru lucrul public.

În ce privește contribuția districtului, ea se ridică la 107901 florini contribuție directă și 29340 florini contribuție personală, în total 137241 florini pe an. La aceasta se adugă contribuția indirectă, care, în sumă variabilă, se poate asemui la valoarea cu contribuția directă. Scăzând cheltuielile administrației districtului din suma impozitelor rezultă că în zece ani districtul a dat la erariu peste un milion de florini. Din această sumă considerabilă, chiar după scăderea cheltuielilor pe care statul le are de făcut în district, tot ar mai fi rămas destui bani cu care guvernul ar fi putut ajuta instituțiile de învățământ și populația înfometată. Cu toate acestea, guvernul a refuzat să acorde ajutor, atât pentru gimnaziul din Brad, cât și pentru un împrumut necesar cumpărării de vite și bucate.

Pe lângă contribuția în bani, districtul dă o importantă contribuție de sânge prin feciorii dați la oaste, în total 2107 feciori în unsprezece ani.

Din numărul total de sate 89 s-au pronunțat pentru înființarea gimnaziului și a fondului: gimnazial și doar 5 comunități din cercul Baia de Criș, 3 din Cercul Hălmașiu și una din cercul Băița încă nu au subscris în acest scop. Pe lângă câte o școală bună "de normă" ce sunt a se înființa la Brad, Băița, Baia de Criș și Hălmașiu și pe lângă unele școli centrale și altele comunale, gimnaziul va contribui la ridicarea învățământului din comitat. Pentru istoricul gimnaziului din Brad vezi Ioan Radu, Gimnaziul român de la Bradu. Orăștie, 1910; Pavel Opriș, Istoricul gimnaziului, în "Anuarul gimnaziului din Brad" pe anul 1894-1895; Nestor Lupei și Romulus Neagu, Monografia liceului "Avram Iancu", Sibiu, 1969.

Cursul intern al administrației districtului s-a desfășurat normal, toate actele intrate fiind rezolvate.

Iosif Hodoș își încheie discursul cerând membrilor viitoarei reprezentanțe să nu uite niciodată a lucra pentru binele comun al acestui district, în armonie unii cu alții, susținând această armonie între toți locuitorii comitatului. Un apel patetic venea din partea celui care ani îndelungați luptase pentru extinderea rețelei de așezăminte școlare: " Faceți tot ce puteți pentru înflorirea districtului și mai presus de toate faceți totul pentru școli. Deviza să vă fie școli, școli și pururea școli ! ". Comitetul suprem îi reamintește că este comitele suprem al districtului și nicidecum membru al guvernului.

Cu aceasta prim-vicecomitele Iosif Hodoș, în numele său și al colegilor săi depunea sigiliul comitatului și odată cu el mandatul de slujbaș oficial.

Mandatul depus la 10 aprilie 1872 de Iosif Hodoș avea să fie reînviat și el va rămâne în funcția de vicecomite până la desființarea comitatului Zarand în 1876. Tot până atunci reprezentanța comitatului și comitetul comitatens (comisia centrală, cum se va numi din 1872) vor fi dominate de o puternică majoritate românească. Acesta este unul dintre factorii care au făcut ca în Zarand să pulseze o intensă viață națională românească. Evenimente ca reînhumarea osemintelor lui Ioan Buteanu la 10 septembrie 1869 sau înmormântarea lui Avram Iancu la 13 septembrie 1872 au constituit adevărate manifestații ale națiunii române, desfășurate nu numai cu aprobarea autorităților comitatului, ci în bună măsură și cu sprijinul lor.

Strămutarea osemintelor fostului prefect revoluționar Ioan Buteanu în cimitirul de la Tebea a stârnit proteste din partea nobilimii din comitat. Discursul rostit la solemnitate de preotul Nicolae Butariu din Bodești a fost socotit atâtașător și împotriva autorului a fost deschisă o anchetă pe motiv că a instigat contra statului și a primit manifeste revoluționare din Italia²⁹. Discutând faptele în comitetul comitatului vicecomitele Amos Frâncu dezaproba astfel de proclamațiuni și agitații, dar sublinia totodată că motivul principal al "frecărilor între națiuni și îndeosebi între națiunea maghiară și română" este legea naționalităților și cea despre uniune, care "nu îndeestuesc de fel marea parte a locuitorilor". De aceea propunea înaintarea către Ministerul de Interne a unei adrese în care să ceară "dezlegarea mai fericită a acestei chestiuni"³⁰.

Cu prilejul morții lui Avram Iancu³¹, la 11 septembrie 1872, pretorul cercului Baia de Criș dădea ordin notariatului comunal ca " în toată comună să se tragă clopotele și la îngropăciune să se prezinte toată comuna"³². Admonestat de comitele suprem pentru atitudinea sa, pretorul Adalbert Veress răspundea că a găsit necesar să facă acest act de complezență față de români deoarece "și înălțimea Voastră, domnule conte și prefect, cunoașteți cu înțelepciune starea nenorocită în care se află aici în comitat câțiva maghiari în fața românimii care nu se prea manifestă față de noi prin încredere, nici prin simțăminte de rudenie și nici prin sinceritate deschisă"³³. În timp ce populația românească își

29. Incidentul este relatat de T.V. Păcățian, Cartea de aur, V, p. 226.

30. Arhivele Statului Deva, fond Comitatul Zarand, Registre, 45/1869, f. 118-119. Textul adresei înaintate ministerului la T.V. Păcățian, V, p. 228-229.

31. Despre moartea și înmormântarea lui Avram Iancu vezi A. Decei, Moartea și înmormântarea lui Avram Iancu în ancheta Ministerului Afacerilor Interne Regal Maghiar, în "Revista Arhivelor", 1973, 50. Supliment, p. 222-252.

32. Direcția generală a Arhivelor Statului București, colecția Microfilme Ungaria, rola 82, cadrul 441.

33. Ibidem, c. 442-444.

manifesta ostilitatea față de funcționarii regești maghiari, din comitetul format pentru organizarea funeraliilor lui Avram Iancu făceau parte numeroși intelectuali și funcționari români, cum era George Secula, membru al comitetului comitatului. Simțămintele lor aveau să se traducă prin arborarea tricolorului românesc pe casa în care era depus trupul neînsuflețit al lui Avram Iancu.

Procesul amplu de transformări politico-administrative care a urmat dualismului austro-ungar era menit să lchideze ultimele autonomii locale și să netezească drumul spre cotoirea naționalităților din Ungaria în "națiunea unică maghiară". Una dintre măsurile vizate era pregătirea proiectului de lege privind noua arondare a teritoriului țării.

Comitatul Zarand urma să fie desființat și teritoriul său împărțit între comitatele Hunedoara și Arad. Împotriva acestor planuri comitetul comitatului Zarand a protestat prin presă, memoriile, interpelări în parlament prin reprezentanții cercurilor sale electorale.

În noiembrie 1873, prin intermediul unei scrisori³⁴, Iosif Hodoș și Sigismund Borlea cereau sprijinul mitropolitului Procopiu Ivascovici pentru menținerea comitatului Zarand. Intervenția mitropolitului era socotită necesară deoarece "după experiențele de până acum nu suntem convingși că vocea Zarandului va fi auzită și luată în considerare, oricât de justă, oricât de echitabilă și oricât de forte în argumente ar fi ea". Expunând pagubele produse locuitorilor prin desființarea comitatului și aducând argumente pentru menținerea acestuia, cei doi deputați români subliniau că adevăratul motiv a unei asemenea măsuri îl constituie dorința de a întări elementul maghiar.

Atacurile împotriva acestui cuib de rezistență românească se întesesc și prin presă. După înmormântarea lui Avram Iancu ziarul maghiar "Alföld" din Arad trăgea la răspundere pe comitele Alexandru Haller, întrebându-l cum de nu pedepsește pe funcționarii care au folosit autoritatea comitatului pentru regizarea înmormântării lui Iancu și au invitat oficial lumea să participe la ceremonie. Plângându-se că în Zarand puterea este în mâinile lui Sigismund Borlea, pe care îl compară cu Crișan, ziarul încheie: "Nu admitem să existe un loc unde coroana e neputincioasă și ca regele maghiar să aibă astfel de funcționari care exercită autoritatea deținută în numele regelui maghiar în folosul dușmanilor integrității patriei, contrar jurământului regelui maghiar"³⁵.

Cine erau acei reprezentanți ai comitatului Zarand spre care țineau criticile presei maghiare? Comisia centrală a comitatului din 1875, aceeași ca și în 1872 și care va rămâne neschimbată până la desființare, cuprindea pe Iosif Hodoș, dr. Sigismund Reinchenberger, George Beovici, Nicolae Mihăițeanu, Anton Căteanu, Demetriu Pop, Ioan Jurca, Nicolae Hențiu senior, Nicolae Hențiu junior, Ion Simionăș, Sigismund Borlea, Anton Pietch, Carol Schisel, George Secula, Ion Vlasa, Francisc Ribiczei și Teodor Pop, așadar 13 români, 2 germani, un maghiar și un evreu³⁶.

Privind retrospectiv administrația românească a comitatului Zarand trebuie menționat rolul excepțional avut de Iosif Hodoș. Aflat în postul de prim-vicecomite al comitatului fără întrerupere între anii 1861 și 1876 el a condus de fapt activitatea comitetului comitatens și apoi a comisiei centrale. Personalitate pe cât de inteligentă, pe atât de energică, Iosif Hodoș, a știut să pună administrația comitatului în folosul luptei

34. Arhiva Bibliotecii Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Sibiu, fond Șaguna, doc. nr. 2988.

35. Alföld, nr. 221 din 4 octombrie 1872.

36. Arhivele Statului Deva, fond Comitatul Zarand, Registre, 67/1874-1876 f. 32.

naționale a românilor zărădeni. El a fost secondat și sprijinit de un grup de funcționari destoinici și hotărâți și de o majoritate covârșitoare a românilor din adunarea comitatului. Înlăturarea acestei majorități nu s-a putut face decât prin desființarea comitatului.

Într-o atmosferă încărcată de șovinism, la 30 mai 1876 au început în parlamentul maghiar dezbaterile pe marginea proiectului de lege întocmit de guvern pe marginea arondării comitatelor³⁷. Proiectul, devenit Legea XXXIII din 1876, desființa, odată cu comitatul Zarand și comitatele Chioar, Crasna și Solnocul de Mijloc.

Dintre românii care au deținut funcții în administrația Zarandului unii au fost mutați în comitate din interiorul Ungariei. Alții au rămas la Baia de Criș sau au plecat în alte orașe ale Transilvaniei, unde îi găsim mai târziu activând în mișcarea națională românească.

37 Vezi dezbaterile la T.V. Păcățian, VI, p.569-574.

Raport anual prezentat comitelui suprem al comitatului Zarand de către vicecomitele Iosif Hodoș privind starea comitatului

1873 septembrie 28, Baia de Criș

Ilustrisime domnule comite suprem !

De când am onoarea a-mi face raportul detaliat despre starea actuală a comitatului sunt necesitat a-l începe cu negre culori, pentru că starea sanitară publică în decursul acestui an nu numai a fost nefavorabilă, ci tristă chiar, deoarece în urma frigurilor ce au domnit în anul trecut s-au întâmplat mai multe cazuri de moarte. În multe comunități a domnit boala de apă și tifos (lungoare), în urma cărora s-a arătat un fel de tifos provenit din lipsa de subzistență, propriamente din foamete. În comunitățile Dupăpiatră, Tomești, Rișca și Țebea începând de la 27 februarie până la 15 august a.c. a grasat un fel de morb de grumaz așa numit difteritis; în acest morb din 4165 de locuitori au fost morboși 229, dintre care s-au vindecat 162 și au murit 67.

Cu începutul lui iulie a.c. a erupt epidemia de holeră, care a grasat până în 12 septembrie, cu excepția a 13 comune pe întreg teritoriul comitatului, și anume în 86 de comune cu 56.126 de locuitori au fost morboși 4385 dintre care s-au vindecat 2779 și au murit 1606. De prezent a încetat atât difteritisul cât și holera, se arată însă iară și morbul de friguri.

Pentru împiedecarea și propriamente delăturarea acestor grave morburii s-au luat toate măsurile posibile, atât din partea autorității de comitat, cât și din partea singuraticilor oficiali. Sub tot decursul epidemiei de holeră, afară de protomedicul și submedicii de comitat au funcționat cu multă activitate și diligență încă trei medici de epidemie trimiși aici din partea guvernului în urma raportului făcut din partea autorității de comitat. Mai departe, pentru acoperirea speselor necesare, guvernul, tot în urma raportului autorității comitatului, a avizat și s-a primit 2300 flr., și în considerare că comunitățile nu dispun de nici un fel de fond și că afară de aceasta fără excepție sunt toate sărace, precum având în vedere și aceea că nici comitatul nu dispune de vreun fond precuniar, așa prin susținerea din 17 septembrie a.c. Nr. 1725 s-a cerut de la guvern ca toate spesele obvenite din cauza epidemiei de holeră să se acopere din casa statului.

În spitalul de comitat s-au curat 194 de bolnavi, dintre care 174 s-au vindecat, 13 au murit, iar 7 au rămas încă sub cură.

Între vitele cornute și animalele de casă nici o epidemie nu s-a arătat.

În decursul acestui an locuitorii acestui comitat au fost cercetați de mai multe nenorociri elementare, și anume înghețul și bruma din primăvara, ajungând pomii chiar pe timpul înfloririi, a nimicit cu totul poamele. Desele ploii din primăvară și continua secetă de peste vară a stricat foarte mult semănăturilor, așa încât rezultă din acest an că se poate număra printre cei mai răi și afară de acestea, în urma rupei de nor din 29 iunie a.c. întâmplându-se exundări s-a cauzat considerabile daune, atât în fân, cât și în semănături.

Considerând că acesta e al treilea an rău în decursul acestor ani au sărăcit cu totul, iar de prezent abia au atâtea bucate cât să le ajungă până în finea lui decembrie, este teamă că în decursul iernii va să erupă o adevărată foamete. În privința delăturării acestui rău însă se va face onorabilei și reprezentanțe un proiect de sine stătător.

Acestei acum descrise sărăcii se poate atribui aceea jurstare că din darea ce ar fi fost a se solvi cu finea trimestrului al III-lea în sumă de 179.249 flr. 96 cr. s-a solvit numai 33.985 flr. 23 1/2 cr., rămânând o restanță de 145.461 flr. 51 cr. Atât autoritatea comitatului, cât și oficialii externi au făcut toate dispozițiunile și s-au interpus cu toată energia pentru a se încasa restanțele de dare din cauza sărăciei locuitorilor, însă n-a putut obține mai bun rezultat.

Încât pentru securitatea publică, cu bucurie raportează că afară de unele cazuri mai mici de furturi, delapidări și leziuni corporale ușoare, care însă și acestea au fost în număr mic, alte crime mai mari nu s-au întâmplat, singur în timpul mai recent s-a făcut un furt mai mare împreună cu infracțiune la societatea minieră de la Ruda, făptuitorii însă deja sunt prinși și obiectele furate în marea parte aflate.

Încât pentru instrucțiunea publică, numărul școlilor și în anul curent a rămas tot cel din anul trecut. Copiii au frecventat diligent școala până pe timpul ce a erupt holera, în urma căreia apoi școlile s-au închis interimar. Din partea guvernului, în locul inspectorilor regești de școală foști până acum, în calea strămutării s-a denumit Ludovic Réti și Ilie Goga, dintre care cel dintâi va șede în Deva, iar cel din urmă în Brad.

Drumurile de țară după puțină sunt în stare bună, deși nu se poate nega că în unele locuri, mai ales pentru poduri se cer mari reparări, deoarece însă acest comitat față cu puterile materiale are drumuri de țară într-o extensiune de tot mare, cu o mulțime de poduri, iar în urma sărăciei scăzând foarte mult numărul vitelor de jug, locuitorii comitatului nu sunt în stare de a susține în stare bună drumurile în extensiune așa mare, cu atât mai vântos nu, căci ruperea de nor din 30 iunie a.c. a nimicuit cu totul mai multe poduri, dintre care unele s-au reparat cum s-a putut din partea comunităților pentru ca să nu se întrerupă comunicațiunile. Nu se poate nega că aceste poduri ar fi a se edifica din nou, această însă comitatul nu e în stare de a o face și de aceea a cerut de la guvern ca din fondul de țară pentru drumuri să se avizeze 4.011 flr. 85 cr., guvernul însă n-a avizat mai mult decât 1.000 flr. Autoritatea comitatului și după avizarea acestei sume, printr-o sușternere la guvern a arătat cu documente că are inevitabilă trebuință de suma cerută dar neavizată, la care însă până astăzi neprimind vreun răspuns nici n-a putut ca să repare podurile.

Încendieri s-au întâmplat opt, dintre care însă numai cel din Rișca, întâmplat la 19 iulie a.c. a cauzat daună mai mare, deoarece au ars 29 de case, mai multe superedificate împreună cu considerabila cantitate de bucate, fără ca să fi fost cineva asigurat.

În corpul oficialilor de comitat s-au întâmplat nescari schimbări, și anume tutorele public Constantin Taloșiu, protocolistul și expeditorul Carol Erdős, precum și cancelistul de comitat Lazăr Comșa au demisionat de la posturile lor. Ilustritatea sa comitele suprem a denumit de protocolist și expeditor de comitat pe Adalbert Nemeș, iar în locul acestuia și în cel al lui Lazăr Comșa a denumit de cancelist de comitat pe Alexandru Ciora și Alexandru Șuluțiu; încât pentru tutorele public, acel post este chemat a-l umple prin alegere onorabilul comitet.

Cât privește organizarea comunităților, acelea, cu excepția comunelor Brusturi și Baia de Criș, toate sunt deja organizate în sensul legii comunale. Organizarea acum numitelor două comune nu s-a putu efectui din cauză că statutele acestora încă nu sunt revăzute din partea onorabilului comitet, și deși onorabilul comitet a fost încredințat pe vicecomitele cu revizuirea statutelor acestor două comune, deoarece însă Ministerul de interne a nimicit acel conclud al reprezentanței, așa statutele în chestiune vor fi a se revedea în prezenta ședință. Cu privire la organizarea din nou a notariatelor, comisiunea însărcinată cu elaborarea unui proiect în această privință și-a finit deja elaboratul, mai rămâne numai ca onorabil comitet, cenzurând acel proiect, să-l stabilească.

Starea casei alodiale până la 1 iulie a fost următoarea: a) În casa alodială au incurs 180088 flr. 60 1/2 cr., din care substrăgându-se eroagațiunea de 15836 flr. 5 1/2 cr. au rămas 2252 flr. 55 cr. b) În casa fondului spitalului de comitat au incurs 2721 flr. 70 cr. în bani gata și 1950 flr. în obligațiuni de stat, din care substrăgându-se eroagațiunile de 2473 flr. 2 1/2 cr. au mai rămas în casă 248 flr. 64 1/2. în bani gata și 1950 flr. în obligațiuni de stat. c) În casa fondului de drumuri au incurs 1860 flr. 21 cr. din care substrăgându-se eroagațiunile de 1860 flr. n-a mai rămas nimic. d) În casa pupilară au incurs 1761 flr. 20 cr. în bani gata și 8230 flr. în obligațiuni de stat. Eroagațiunile fac 937 flr. 43 cr. în bani gata și 400 flr. în obligațiuni de stat, prin urmare au mai rămas în casă 823 flr. 77 cr. în bani gata și 7830 flr. în obligațiuni de stat.

Activitatea corpului oficialilor este următoarea: De la 1 ianuarie până în 1 iulie la autoritatea comitatului au incurs 1252 de cauze, dintre acestea 1242 superate, iar 10 rămas e în restanță. Acestea 10 însă n-au putut să se supereze din cauză că taie în sfera de activitate a onorabilul comitet, sunt gata însă pentru a putea fi puse sub pertractare încă în prezenta ședință. La scaunul orfanal au incurs 1266 de exhibite, dintre care 1244 s-au superat, iar 22 au rămas restanță. În acest loc nu aflu de superfluu a aminti cum că scaunul orfanal a avizat pretorii să dispună ca antistile comunale cu întervenirea comisiunilor înființate prin comune pentru asigurarea averii orfanilor minoreni să facă fără amânare toate dispozițiunile necesare pentru asigurarea averii și persoanei orfanilor minoreni, precum a se îngriji și de luarea cazurilor de moarte și a inventarelor. În fine, vicecomitele a avizat pretorii ca după formularele comunicate lor să conscrie cu posibilă urgență orfanii și văduvele celor repausați în holeră și care neavând nici o avere sunt avizați la ajutor, iar conspectele despre acești orfani și văduve să le susțearnă apoi vicecomitelui, altcum onorabilul comitet va primi un proiect separat în această privință.

La protomedicul de comitat au incurs 127 de cauze, care toate s-au superat. La perceptorul de comitat 648, asemenea toate superate. La inginerul de comitat au incurs 104 cauze, s-au superat 98. au rămas în restanță 6. La contabilul de comitat au incurs 32 de cauze și s-au superat toate. Afară de acestea, alte mai multe cauze, care n-au incurs imediat la contabil ci la vice omite, s-au superat prin contabil ca referințe și care nu sunt numărate în cele 32.

La pretorul din Crișcioc au incurs 919 cauze administrative, care toate s-au superat și 135 orfanale, dintre care s-au superat 130 și au rămas în restanță 5.

La pretorul cercului Hălmagiu au incurs 1075 cauze administrative, dintre care s-au superat 1062 și au rămas în restanță 13, iar orfanale au incurs 233, s-au superat din ele 228 și au rămas în restanță 5.

La pretorul cercului Baia de Criș au incurs 984 cauze administrative, s-au superat toate și 169 orfanale, dintre care s-au superat 168 și a rămas în restanță 1.

Baia de Criș la 28 septembrie 1873.

Vicecomitele dr. Hodoșiu

II

Raport anual prezentat comitelui suprem al comitatului Zarand de către vicecomitele Iosif Hodoșiu privind starea comitatului

1874 aprilie 7, Baia de Criș

Ilustrității Sale domnului comite suprem Ferdinand Hössler !

Am onoarea a vă prezenta raportul meu despre situația comitatului în anul proxim trecut.

Cu inima întristată trebuie să încep de la trista situație sanitară a comitatului, căci într-adevăr starea sanitară în anul trecut fu una dintre cele mai supărătoare în șapte comunități și anume: Dupăpiatră, Tomești, Rișca, Tebea, Vaca, Ribicioara și Prihodești anghina difterică a domnit peste măsură, încât din 6186 locuitori au căzut bolnavi 294. Dintre aceștia s-au vindecat 187, au murit 107. Spesele de vindecare le-au purtat comunitățile înseși.

Pe lângă aceasta, în 86 comunități cu 56126 locuitori a grasat holera, dintre care au suferit de morbul holerei 4385, vindecându-se 2779 au murit 1606. Prin urmare, din 98 comunități ale comitatului numai 12 au fost în care holera n-a domnit.

Pentru ajutarea morboșilor și vindecarea acestei epidemii au conlucrat cu toată solitudinea protomedicul comitatului, trei chirurghi asemenea ai comitatului și trei chirurghi ordinați anume de guvern la recercarea noastră. Pe lângă acestea, autoritatea comitatului și a comunelor, precum vicecomitele, pretorii, primarii au făcut toate dispozițiunile ce le erau la îndemână pentru ca în tot modul posibil să ajutoreze personalul medical în lucrarea sa spre stingerea epidemiei. Spesele în total pentru această lucrare au fost 5872 fl. 5 cr. v. a. Guvernul a anticipat 3374 fl. 40 cr., comunitățile capabile au răspuns 219 fl. 65 cr., prin urmare rămân spese de a se acoperi încă suma de 2498 fl. 65 cr.

Am făcut reprezentațiune la guvern pentru ca sau să ni se ierte spesele făcute, sau să ne avizeze această sumă de 2498 fl. 65 cr. care nu suntem în stare a o plăti.

Epidemia de holeră a încetat cu finitul lunii septembrie anul trecut, dar anghina difterică a continuat încă și, durere, ea domnește încă și astăzi.

Vaccinațiunea (ultuirea) s-a executat în anul trecut în 48 comunități cu bun succes, 2175 copii ultuindu-se.

Starea spitalului de comitat în anul trecut era precum urmează:

Sub cură au fost 273 indivizi, s-au vindecat perfect 214, reconvalescenți 23, incurabili 15, au murit 10. Cu finitul anului au rămas morboși 17. Spesele totale peste an au fost 3994 fl. 53 cr. care toate regulat s-au solvit.

Epidemie în vite sau animale domestice în anul trecut n-au domnit.

Atât despre starea sanitară a comitatului.

Ce se ține de starea economică a comitatului, am onoarea a vă raporta că, precum se știe, în anul trecut i-a ajuns pe locuitorii acestui comitat mai multe calamități, căci frigul și gerul a desecat arborii în prima înflorire și astfel toată producția s-a nimic. Ploile de primăvară, seceta de vară au ruinat și nimicit toate semănăturile, încât toată recolta din anul trecut era una dintre cele mai rele. Afară de acestea, ruperea de nor urmată la 29 iunie anul trecut și exundările urmate de aici au cauzat cele mai simțibile daune, atât în semănături, cât și în fânațe.

Așa considerând că acesta este al treilea și mai al cincilea an de când locuitorii acestui comitat merg tot sărăcindu-se și că cu finitul anului trecut și cu începutul anului prezent în mai multe comunități, ca să nu zic în întreg comitatul, a domnit și domnește o paupertate universală, precum onorabila reprezentanță aceasta bine o știe, s-a făcut reprezentațiune la guvern pentru ca să ne vină în ajutor dându-ne un împrumut oarecare. Durere însă, până acuma nici un răspuns n-am primit.

Pe lângă această paupertate generală, am rămas în restanță din anii trecuți cu contribuțiunea peste 96329 fl. 20 1/2 cr., la care adăungându-se contribuțiunea pe anul 1873 de 114401 fl. 68 cr. în total fac un debit de dare de 210730 fl. 88 1/2 cr. Prin urmare, cu finitul anului trecut s-a plătit 91168 fl. 29 cr. și rămânem în restanță cu 119562 fl. 59 1/2 cr.

Nu începe îndoială dară, că mare este restanța de dare, dar dacă luăm în considerare pauperismul poporului și toate acele calamități și fatalități elementare care au zduncinat acest popor în anul trecut, încă am putea zice că rezultatul încasării dărilor este destul de favorabil.

Ce se ține de securitatea publică, în general cu bucurie pot să vă anunț că exceptând infracțiunea făcută în baia de la Ruda, care de altminteri era neînsemnată pe lângă calitatea sa, încât știu nu s-au comis nici crime, nici delictes mai mari. Omoruri, sinucideri, rapturi pe cât știu nici un caz nu s-a întâmplat.

Incendii în decursul anului au fost în total 11 cazuri, dintre care cu excepția cazului de incendiu în Rîșca celelalte au rămas fără vreun efect de mai mare daună.

În cele ce privește instrucțiunea publică, școlile au rămas în numărul în care au fost anul trecut.

Podurile și căile sunt posibilmente în bună stare. Nu putem însă nega că în multe locuri și spesoase reparațiuni se cer, mai ales la poduri care toate sunt ruinate. Dar fiindcă comitatul după starea sa materială nu este în pozițiune de a susține drumuri atât de extinse, traversate de atâtea poduri, iar de altă parte locuitorii din cauza sărăciei neputând ține vite jugabile, mai adăugăm la aceasta ruperea de nor urmată în anul trecut la 29 iunie, încât abia puțină parte s-a putut repara, numai pentru ca comunicațiunea să nu se împiedice de tot, pentru reparațiunea acestor lucrări comitatul de asemenea ca și comunitățile erau cu totul incapabile. Drept aceea am cerut de la ministerul de comunicațiune din fondul pentru susținerea și repararea drumurilor și podurilor publice 4011 fl. 58 cr. Am primit însă pentru anul trecut numai 1000 fl.

Încât pentru organizarea notariatului, am onoarea a vă raporta că conform concludului domniei voastre din decembrie anul trecut, notariatele s-au organizat și în tot cercul de notariat notarul fu ales.

Starea casei comitatului, precum și conturile lucrările publice vi se vor subșterne în dimineața de azi pentru reviziune.

În semestrul al II-lea din anul trecut la casa orfanală au incurs în bani gata 5519 fl. 11 cr., iar în obligațiuni de stat 10558 fl. După avizările parte de împrumut, parte de escontentare, cu finitul anului trecut au rămas în casă 517 fl. 69 cr. bani gata și 10421 fl. 37 cr. în obligațiuni de stat.

Iacă acum, în urmă, și activitatea oficialilor și respective a autorităților de comitat.

La autoritatea comitatului în semestrul al II-lea 1873 au incurs acte 1285, s-au rezolvat toate.

La scaunul orfanal au incurs 989, rezolvate 901, au rămas în restanță 85.

La protomedicul comitatului, computând aci și actele relative la spital, 191, rezolvate toate.

La casa comitatului, în tot, administrative și spitale, 748, rezolvate 747, rămase în restanță 1.

La contabilul comitatului, în total, administrative, spitale și orfanale 52, rezolvate toate.

La inginerul substitut al comitatului 43, rezolvate toate.

La fiscalul comitatului, incurse 51, rezolvate 39, restanță 12.

Tutorul comitatului umblând în cercul notariatul Brad și Băița pentru a lua în evidență pe minoreni și călătorind în tot comitatul pentru a lua în evidență pe minoreni rămași orfani după părinții lor morți în holeră, în urmă 1600 a indus în cartea capitală despre orfani.

La pretorul cercului Brad au incurs 1153, s-au rezolvat toate.

La pretorul cercului Baia de Criș au incurs 1271, rezolvate toate.

Și în urmă, la pretorul cercului Hălmașiu au incurs 1341, rezolvate 1276, sub rezolațiune rămase 30, restanță rămase 35.

Baia de Criș, 7 aprilie 1874.

Vicecomitele Zarandului, dr. Hodoșiu

L'ADMINISTRATION ROUMAINE DU COMITAT DE ZARAND ENTRE LES ANNÉES 1861-1876 (II)

Résumé

On fait la présentation de l'administration du comitat Zarand pendant les années 1861-1876 mettant en évidence les efforts des roumains pour imposer la langue roumaine comme langue officielle, pour reprendre l'activité du comitat après l'arrêt du régime provisoire de 1865 et pour protester contre le changement des comtes suprêmes roumains remplacés par des employés de nationalité hongroise. Les rapports annuels du vicecomes Iosif Hodoș apportent des informations remarquables concernant les efforts soutenus pour l'amélioration de la situation économique des habitants, la santé publique, l'évolution des voies de communication, le développement du réseau scolaire, la fiscalité etc. Le comitat de Zarand a été supprimé en 1876 après un procès de transformations politico-administratives qui ont mené à la suppression de l'autonomie locale.